

*Др Родољуб М. Ећински, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
R.Etinski@pf.uns.ac.rs*

*Др Маја Д. Станивуковић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
M.Stanivukovic@pf.uns.ac.rs*

*Др Сања В. Ђајић, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
S.Djajic@pf.uns.ac.rs*

*Др Пејар М. Ђундић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
P.Djundic@pf.uns.ac.rs*

*Др Бојан Н. Тубић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
B.Tubic@pf.uns.ac.rs*

САВРЕМЕНИ ТРЕНДОВИ МЕЂУНАРОДНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ*

Сажетак: У раду аутори исцртају најновије трендове у међународно-правној заштити животне средине. Резултати исцртавања су подељени у неколико група: о изворима (међународни уговори, начела и меко право), о људским правима (права на основу Архуске конвенције, права у вези са променом климе и право на воду), о процесним механизмима који су досиљни

* Рад је настао као резултат рада на пројекту „Биомедицина, заштита животне средине и право“ бр. 179079 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

за заштити животне средине (Међународни суд правде, Суд Европске уније, поступци који су досиђући појединцима пред међународним телима, међународна инвестициона арбитража и национални судови). У раду су издвојене новине из области заштите животне средине и закључак је да је реч о врло динамичној области која нуди нека иновативна нормативна решења али да и даље постоје проблеми у њиховој примени и спровођењу.

Кључне речи: заштити животне средине, људска права у вези са животном средином, међународни поступци заштите животне средине, универзална надлежности националних судови за заштити животне средине.

1. УВОД

Међународно право заштите животне средине је врло динамична област и његово изучавање захтева константно праћење промена у правном приступу животной средини. Задатак је захтеван јер изискује изучавање бројних норми и извора, различитих правностваралачких активности на међународном и националном нивоу и разноврсних, а понекад и врло иновативних решења за комплексна питања заштите животне средине. Циљ овог рада је да систематски прикаже нове трендове у међународноправној заштити животне средине који су се испољили у последњих неколико година. У раду ће тако бити приказани нови међународноправни извори, начела међународног права од значаја за заштиту животне средине и нови политички документи у овој области. Посебно поглавље посвећено је новијим трендовима у међународној заштити људских права у вези са животном средином. У последњем поглављу представљени су различити процесни механизми: Међународни суд правде, Суд Европске уније, поступци који су на располагању појединцима пред различитим међународним телима, међународна инвестициона арбитража и поступци пред националним судовима против транснационалних корпорација.

2. ИЗВОРИ ПРАВИЛА О ЗАШТИТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ: НОВИ ИНСТРУМЕНТИ И ТРЕНДОВИ НОРМИРАЊА МЕЂУНАРОДНИХ ПРАВИЛА У ОВОЈ ОБЛАСТИ

2.1. Међународни уговори

Једно од основних обележја међународног еколошког права су бројни извори. Овим правилима уређује се широк круг питања, од тога шта је предмет заштите (клима, заштита ваздуха, вода, третман различитих облика загађивања, квалитет хране, заштита угрожених врста, и сл.), чији интереси су

признати и ко ужива легитимацију да истакне повреду ових норми, до специјалних правила о одговорности. Различити су и облици заштите који могу бити мере превенције и димензионирања, забрана штетних материја, контрола ризичних активности, мере очувања појединих сегмената животне средине, и сл.¹ Реч је о врло динамичној области тако да не изненађује податак по којем постоји скоро две хиљаде важећих, мултилатералних и билатералних, међународних уговора који директно или индиректно уређују неко од питања важних за заштиту животне средине.² Овде ћемо се осврнути на оне међународне уговоре који су од посебне важности за заштиту животне средине, а то су Париски споразум о промени климе из 2015. године и Међународни протокол о биолошкој заштити из Картагене. Како су ове норме о заштити животне средине све значајније у свим сегментима друштвеног живота, посебно ћемо указати и на нови начин увођења ових норми у домен у којем оне до скоро нису биле присутне, као што је то међународно инвестиционо право.

2.1.1. Париски споразум о промени климе

На 21. конференцији уговорница Оквирне конвенције УН о промени климе у Паризу 12. децембра 2015. године усвојен је Париски споразум, којим се значајно мења Оквирна конвенција. Споразум је ступио на снагу 2016. године, а до фебруара 2017. године 132 уговорнице Оквирне конвенције УН о промени климе су ратификовале Споразум од укупно 197 уговорница. Париски споразум представља извесно одступање од логике међународног уређења заштите животне средине. Као и у неким другим областима међународне сарадње, процес међународног уређења појединих области заштите животне средине тече тако што државе прво закључе општу, оквирну међународну конвенцију, а потом је допуњују каснијим протоколима којима конкретизују обавезе преузете у основној конвенцији. Тако, на пример, Конвенција о прекограничном загађивању ваздуха на великим удаљеностима, прихваћена у Женеви 13. новембра 1979. године допуњена је са осам протокола и четири амандманске промене.³ Или, Конвенција о заштити озонског омотача, прихваћена у Бечу 22. марта 1985. године допуњена је са четири протокола и две амандманске промене.⁴

¹ Сања Ђајић, „Међународни спорови о заштити животне средине: нормативни и процесни проблеми“, *Правни живот* 12/2013, 141-158.

² Тачније, постоји 1984 важећих уговора, од којих 1472 двостраних и 512 вишестраних међународних уговора. – ECOLEX, The Gateway to Environmental Law, http://www.ecolex.org/result?q=&type=treaty&xdate_min=&xdate_max=&tr_status=In+force, 19.2.2017.

³ https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en, 19.2.2017.

⁴ https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en, 19.2.2017.

Таквом логиком је пошло и међународноправно уређење међународне сарадње у вези са променом климе. После две године преговора у оквиру Међувладиног комитета, који је основала Генерална скупштина УН 1990. године, а у којима су учествовали представници 150 држава, на глобалном самиту у Рио де Жанеиру у мају 1992. године усвојена је Оквирна конвенција УН о промени климе. Конвенцијом су утврђени циљеви и начела сарадње држава у области успоравања промене климе и ублажавања последица промене климе, установљене су опште обавезе развијених земаља и земаља у развоју, те је основана Конференција уговорница. Протоколом, који је прихваћен у Кјотоу 11. децембра 1997. године и који је ступио на снагу 2005. године конкретизоване су обавезе из Оквирне конвенције. Само су развијене државе Кјото протоколом преузеле конкретне обавезе смањивања емисија угљен-диоксида и неких других гасова стаклене баште. Те обавезе су успостављене уз велику дозу флексибилности у погледу постизања појединачних циљева у погледу смањивања емисије гасова стаклене баште. Омогућена је трговина емисионим дозволама⁵ и успостављен је Механизам чистог развоја који је развијеним земљама омогућио алтернативни начин испуњења задате квоте смањења емисија гасова стаклене баште кроз пројекте смањења у земљама у развоју.⁶ Оквирна конвенција је прихваћена од 197, а Кјото протокол од 192 уговорнице. Кјото протокол је међан са два амандмана, првим усвојеним у Најробију 17. новембра 2006. године, који се односио на Анекс Б Протокола, и другим који је усвојен у Дохи 8. децембра 2012. године, а који се односио на продужење важења Кјото протокола. Оба амандмана нису ступила на снагу. Могло је да се очекује да ће после престанка важности Кјото протокола нови садржај, сачињен од нових конкретних обавеза уговорница, бити унет у Оквирну конвенцију УН о промени климе новим протоколом, али то се није десило. Уместо протокола закључен је Париски споразум. Одступање није само терминолошко – уместо протокола споразум – већ суштинско. Париски споразум није донео нове конкретне обавезе уговорница, већ се вратио на ниво општости који постоји у Оквирној конвенцији, изузев, што су, можда, заједнички дугорочни циљеви прецизније одређени.

Одступање Париског споразума од логике међународноправног уређења заштите животне средине узроковано је изузетном сложености међународне сарадње у вези са променом климе, дакле постојањем огромног броја разли-

⁵ Karolina Anttonen, Michael Mehling, Karl Upston-Hooper, "Breathing Life into the Carbon Market: Legal Frameworks of Emissions Trading in Europe", *European Energy and Environmental Law Review* 4/2007, 96-113.

⁶ John Cole, Genesis of the CDM: the original policymaking goals of the 1997 Brazilian proposal and their evolution in the Kyoto protocol negotiations into the CDM, *International Environmental Agreements*, published online: 5 September 2010.

читих интереса како у односима између држава, тако и унутар сваке државе.⁷ Његово име и садржај резултат су компромиса који су постигли преговарачи. Европска унија и земље у развоју су желеле правно обавезујући споразум са конкретним обавезама. Индија и НР Кина нису биле спремне за прихватање конкретних нових обавеза. САД нису могле да прихвате „протокол“ због унутрашњих политичких и правних разлога.⁸

Учињено је оно што је било могуће, глобални процес преговарања је одржан у животу, а Париски споразум би могао језгровито да се дефинише као „споразум добре наде“ – утврђени су заједнички, глобални циљеви које треба остварити до средине овог века и начела, опште смернице и међународни механизми за њихово остваривање. Јасно је да је потребно да се опште и начелне обавезе, садржане у Париском споразуму, конкретизују како би свака уговорница дала свој допринос постизању заједничких циљева у погледу ограничења пораста просечне температуре на Земљи, повећања способности држава да се прилагоде промени климе, те да се финансијски токови усмере у правцу постизања одрживог развоја и елиминације сиромаштва. Али оно што је ново и по чему Париски споразум одступа од раније праксе, јесте да ће свака уговорница вршити конкретизацију својих обавеза. Није предвиђено да се обавезе конкретизују неким новим протоколом, као што је био Кјото протокол. Добра нада је инвестирана у свест и савест националних влада и свих других који утичу на националне политике.

2.1.2. *Протокол о биолошкој заштити*

Биолошка разноврсност је посебно препозната вредност природне средине која је заштићена Конвенцијом о биолошкој разноврсности из 1992. године.⁹ Генетска разноврсност представља посебан облик биолошке разноврсности (биодиверзитета). Ради остварења овог циља усвојен је и Међународни протокол о биолошкој заштити 2000. године који је посвећен заштити генетске разноврсности у контексту савремених биотехнолошких метода.¹⁰ Предмет Протокола је уређење генетички модификованих организама

⁷ Вид. Родољуб Етински, „Упоредна анализа међународних режима заштите озонског омотача и промене климе“, *Правни животи*, 12/2012, 175-196.

⁸ Wolfgang Obergassel, Christof Arens, Lukas Hermwille et al., “Phoenix from the Ashes – An Analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change”, Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy, March 2016, 12.

⁹ *Convention on the Biological Diversity* (Rio de Janeiro, 1992), 1760 U.N.T.S. 79 – Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 11/2001 од 9. 11. 2001.

¹⁰ Сања Ђајић, „Међународни протокол о биолошкој заштити (Протокол из Картагене) и његов значај за уређење генетички модификованих организама“, *Правни животи* 12/2015, 89-104.

(ГМО), односно „модификованих живих организама“ које овај међународноправни инструмент дефинише као „сваки живи организам који поседује нову комбинацију генетског материјала добијеног коришћењем модерне биотехнологије.“¹¹ Под модерном биотехнологијом Протокол разуме технике *in vitro* нуклеинске киселине, рекомбиновање дезоксирибонуклеинске киселине (ДНК) и директно убризгавање нуклеинске киселине у ћелије и органеле, и фузију ћелија изван таксономичне породице које превазилазе природне физиолошке репродуктивне или рекомбиноване границе ван познатих техника у традиционалном узгајању и селекцији.¹² Другим речима, под модификованим живим организмима се подразумевају биљке у које је унет ген из несродних врста лабораторијским методама, тј. генетским инжењерингом да би добиле жељена својства која основни варијетет не познаје.¹³

Разлози за доношење Протокола су различити и супротстављени интереси у погледу узгоја и промета ГМО, као и прилично неуједначена национална регулатива која често забрањује узгој али дозвољава промет под одређеним условима. Наиме, овај инструмент не уређује питање узгоја ГМО које нема прекограничне ефекте већ уређује само његов прекогранични промет и прекограничну употребу. Овим Протоколом ГМО није забрањен¹⁴ а од режима контроле прекограничног промета прописује и одређене изузетке, као што су фармацеутски хумани лекови и они организми који су намењени за затворену и контролисану употребу.¹⁵ Протокол ипак дозвољава државама да позивањем на начело предострожности контролишу и ускрате прекогранични промет под условом да то спроведу по поступку који је предвиђен Протоколом.¹⁶ Пропуст да се ускрати промет без пошто-

¹¹ Протокол из Картахене, члан 3, став (г).

¹² Протокол из Картахене, члан 3, став (и).

¹³ Зорица Николић et al., „Генетски модификовани организми у светлу домаћих и светских прописа“, *Селекција и семенарство* 3-4/2007, 59.

¹⁴ Поједине државе чланице Протокола дозвољавају узгој живих модификованих организама на својој територији, попут Бразила. Ипак, највећи произвођачи ГМО, попут САД, Канаде и Аргентине, нису чланице Протокола највише зато што желе да избегну ограничења слободне трговине житарицама. Graciela Rodriguez-Ferrand, „Argentina“, у: *Restrictions on Genetically Modified Organisms*, The Law Library of Congress, March 2014, 4. Доступно на: <http://www.loc.gov/law/help/restrictions-on-gmos/restrictions-on-gmos.pdf>, 19.2. 2017.

¹⁵ Чл. 5 и 6 Протокола из Картахене.

У званичном преводу Картахенског протокола на српски језик термин *contained use* преводен је различито, као „контролисано коришћење“ (члан 3 став (б) – Дефиниције), као „контролисана употреба“ (члан 6), као „ограничено коришћење“ (члан 18 став (б)). Овај врло важан термин је сваки пут друкчије преведен. Овакве неуједначености у званичним преводима свакако треба избегавати. Наш Закон о генетички модификованим организмима (2009) користи термин „затворен систем“.

¹⁶ Извозник подноси захтев за одобрење увоза на који је држава увозница дужна да одговори у року од 270 дана (члан 10, став 3 Протокола). Држави увозници стоји на располагању неколико могућности и она је дужна да искористи бар једну од њих у датом року.

вања претходно прописане процедуре може довести до повреде Протокола. Члан 27 Протокола претпоставља одговорност за штету али тако што је уређење овог питања остављено за посебан међународни уговор. Тако је и 2010. године усвојен Додатни протокол (Нагоја – Куала Лумпур) који посебно прописује правила о одговорности за штету која наступи услед прекограничног промета и коришћења живих модификованих организама.¹⁷

Иако Протокол из Картагене не забрањује ГМО у мери у којој би генетска разноврсност сигурно била очувана, он и даље оставља значајан простор државама да његов промет контролишу.

2.1.3. *Заштитиња живојне средине у двостраним споразумима о заштити и подстицању страних улагања*

Према студији Организације за економску сарадњу и развој (*Organization for Economic Co-operation and Development*) у више од половине двостраних споразума о заштити и подстицању улагања (енгл. *Bilateral Investment Treaties*, у даљем тексту БИТ) закљученим након 2005. године садржане су одредбе у којима се помиње интерес заштите животне средине.¹⁸ Ипак, споразуми ове врсте који те интересе изричито помињу и даље су релативно малобројни, имајући у виду у њихов укупан број.¹⁹ Исто се може констатовати за БИТ које је закључила Република Србија. Од 52 споразума о подстицању и заштити улагања у којима је Србија једна од уговорних страна, само пет садржи изричито помињање заштите животне средине као циља БИТ. При томе, одредбе о заштити животне средине имају различит значај и сврху.

Она може овај захтев прихватити без додатних услова и тако одобрити увоз ГМО који је намењен за људску исхрану, сточну исхрану или даљу прераду (члан 10, став 3 Протокола). Она може поставити и додатне услове, тражити нове информације или продужити рок за доношење коначне одлуке (члан 10, став 3 Протокола). Коначно, држава увозница може и забранити увоз (члан 10, став 6 Протокола). У свим случајевима, осим код безусловне сагласности, одлука мора да садржи образложење (члан 10, став 4 Протокола). Овде се поново помиње начело предострожности (члан 10, став 6 Протокола), што значи да држава не мора располагати чврстим научним доказима о штетности ГМО да би забранила увоз, те да уз поштовање процедуре и одговарајуће образложење може поступити тако да не повреди Протокол ни своје националне прописе који можда постављају строже стандарде за промет живим модификованим организмима.

¹⁷ *The Nagoya – Kuala Lumpur Supplementary Protocol to the Cartagena Protocol on Biosafety*, усвојен 15. октобра 2010, али још увек није ступио на снагу. Република Србија није ратификовала овај Протокол.

¹⁸ Петар Ђундић, „Противтужба у инвестиционој арбитражи као инструмент заштите животне средине“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 4/2014, 280. Вид. Kathryn Gordon, Joachim Pol, „Environmental Concerns in International Investment Agreements: A Survey“, *OECD Working Papers on International Investment* 01/2011, 5.

¹⁹ Вид. К. Gordon, J. Pol, 5.

У БИТ са Финском (2005)²⁰ и Швајцарском (2006)²¹ животна средина се помиње у преамбули споразума, кроз истицање уверења држава уговорница да се примарни циљеви БИТ (проток капитала, економски развој држава уговорница) могу остварити без ублажавања достигнутих стандарда заштите животне средине. Са друге стране, Србија је закључила и такве БИТ у којима се уговорне стране директно обавезују да неће снижавати стандарде заштите животне средине у циљу привлачења улагања.²² Споразум закључен са Белгијско – луксембуршком економском унијом помиње још и право уговорница да на националном нивоу остваре жељени ниво заштите животне средине, да мењају и унапређују законодавство у овој области,²³ те потврђује посвећеност уговорница поштовању обавеза у вези са заштитом животне средине преузетих другим међународним уговорима.²⁴ Овде је реч о одредби чији је циљ да резервише за државу уговорницу право да поштрава стандарде заштите животне средине без опасности да ће се то сматрати повредом права улагача из друге државе уговорнице.²⁵ Коначно, у БИТ између Србије и Канаде (2015) мере за заштиту животне средине се помињу у контексту заштите улагача од експропријације. Као и већина осталих споразума о заштити и унапређењу улагања БИТ гарантује улагачу да његово улагање неће бити подвргнуто незаконитој експропријацији, директно или индиректно, предузимањем мера које имају дејство експропријације.²⁶ Међутим, споразум садржи и анекс Б.10. који би требало да представља сагласност држава уговорница у погледу тумачења појма индиректне експропријације (мера са дејствима једнаком експропријацији). У том смислу је нарочито значајна одредба која гласи:

„Осим у изузетним случајевима, као када је мера или серија мера толико тешка у светлу њене сврхе да се не може разумно сматрати да је усвојена и

²⁰ Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 10/2005.

²¹ Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 3/2006.

²² Споразум између Србије и Црне Горе, с једне стране, и Белгијско – луксембуршке економске уније, с друге стране, о узајамном подстицању и заштити улагања, Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 18/2004; члан 5 став 2. Вид., такође, члан 15 БИТ са Канадом (2015), Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 8/2015. Одредба БИТ са Канадом је специфична по томе што омогућује држави уговорници која сматра да је друга држава уговорница извршила снижавање еколошких стандарда у циљу задржавања постојећих или привлачења нових улагања, да захтева консултације са овом уговорницом.

²³ *Ibid.*, члан 5 став 1.

²⁴ *Ibid.*, члан 5 став 3.

²⁵ О оваквим одредбама у БИТ види детаљније код К. Gordon, J. Pol, 14-18. Вид., такође, мање детаљну одредбу члана 2 става 5 БИТ са Мароком од 2013. године (Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 12/2013): „Мере која било која Страна уговорница мора да предузме из разлога заштите јавне безбедности, јавног реда, јавног здравља или заштити животне средине неће се сматрати као „неповољнији“ третман у смислу овог споразума.“ Нагласак аутора.

²⁶ Вид. члан 10 став 1 БИТ са Канадом.

примењена у доброј вери, недискриминаторне регулативне активности стране уговорнице, настале и примењене како би се заштитили легитимни циљеви јавне добробити, као што су јавно здравље, безбедност и животна средина, не представљају индиректну експропријацију.²⁷

Сврха поменуте одредбе је да сугерише арбитражном суду који би решавао евентуални спор поводом индиректне експропријације да државне мере предузете у циљу заштите животне средине спадају у област која се у правној доктрини назива јавним овлашћењима (енгл. *Police Powers*) државе уговорнице, те да тужена држава не дугује плаћање накнаде улагачу из друге државе уговорнице у ситуацији када му је усвајањем или применом ових мера проузрокована штета.²⁸ Међутим, за разлику од широко формулисане одредбе у БИТ са Белгијско-луксембуршком унијом из које се може закључити да је држава уговорница слободна да усваја и примењује прописе у материји заштите животне средине без било каквог изричитог ограничења у том смислу, решење из БИТ са Канадом подразумева анализу интензитета повреде права улагача чији су интереси погођени овом мером, те поступање државе пријема улагања у доброј вери.

2.2. Начела међународног права

Правна начела имају веома значајну улогу у међународноправној регулативи заштите животне средине. Она могу да укажу на основне карактеристике одређених правних института, помогну при стварању основних правних правила, као и да попуне правне празнине у позитивном праву у недостатку формалних правних правила. Она представљају опште смернице по којима би позитивно право требало да буде стварано.

Општа начела и правила међународног права животне средине садржана су у међународним уговорима, пракси држава и међународних организација, као и у тзв. меком праву. Постојање и примена ових начела потврђени су у арбитражној и судској пракси. Нека од ових начела која имају широку примену у пракси су: обавезе држава да не узрокују прекограничну штету по животну средину, затим начела сарадње, превенције, одрживог развоја, предострожности, „загађивач плаћа“, начело да еколошка штета треба да буде санирана на извору и начело превенције.

Правна начела су формулисана на један општији начин у односу на правна правила и не стварају јасно разграничена права и обавезе. Она обезбеђују смернице при анализирању чињеница и тумачењу правних правила.

²⁷ Анекс Б.10. тачка ц) БИТ са Канадом.

²⁸ О доктрини јавних овлашћења у контексту индиректне експропријације вид. United Nations Conference on Trade and Development, “Expropriation“, *UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II*, New York – Geneva 2012, 79-90.

Правна начела се по структури и функцији не разликују од моралних и политичких начела, већ је разлика само у њиховом положају у правним системима. Наиме, правни субјекти их не могу занемарити уколико их не сматрају корисним.²⁹

2.2.1. Начело одрживог развоја

Иако још увек не постоји потпуни консензус о томе шта тачно представља одрживи развој, под овим појмом се може сматрати онај развој који „обезбеђује да се задовоље потребе садашњости, без угрожавања могућности будућих генерација да оне задовоље своје потребе.“³⁰ Ово начело садржи два циља: заштиту животне средине и економски развој, односно елиминасање сиромаштва. Ови циљеви су међузависни, али нису хијерархијски постављени.

Државе треба да обезбеде развој и коришћење својих природних ресурса на начин који је одржив. Иако ове идеје које потврђују концепт одрживог развоја имају историју у међународним правним инструментима он се почео појављивати у уговорима осамдесетих година прошлог века, Рио декларација из 1992. године је заправо увела одрживи развој у правну сферу. Од тада, он се појављује у међународним инструментима који регулишу питања животне средине и економска и социјална питања. Упућивање на начело одрживог развоја се може наћи у преко 110 међународних уговора.³¹

Међународни суд није јасно дефинисао начело одрживог развоја, упркос његовом међународном признању.³² У пресуди у предмету Габчиково-Нађмарош³³ одрживи развој је описан као концепт, док се у издвојеном мишљењу судије Верамантрија наводи као правно начело. Наиме, он је испитао његов правни статус и претпоставио је да је добило статус обичајног међународног права. Постојање праксе држава извео је из међународних конвенција, које се баве одрживим развојем, а осврнуо се и на међународне организације и финансијске институције које су усвојиле одрживи развој као предуслов за додељивање помоћи државама. На основу мишљења судије Верамантрија

²⁹ Jaye Ellis, “Sustainable Development as a Legal Principle: A Rhetorical Analysis“, Selected Proceedings of the European Society of International Law vol. 2 (eds. Hélène Ruiz Fabri, Rüdiger Wolfrum, Jana Gogolin), Hart 2008.

³⁰ Извештај Светске комисије за животну средину и развој: Наша заједничка будућност (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, (WCED) 1987), доступно на <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, 3.3.2017.

³¹ Virginie Barral, “Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutionary Legal Norm“, *The European Journal of International Law* 2/2012, 384.

³² Вид. Бојан Тубић, „Начело одрживог развоја у међународним правним актима и пракси Међународног суда“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3 /2013, 391-411.

³³ Case Concerning Gabcikovo Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), ICJ Reports 1997.

може се закључити да постоји легитимно међународно очекивање да државе треба да обављају своје активности, у складу са циљевима одрживог развоја. Такође, Суд ни у случају између Аргентине и Уругваја поводом фабрика целулозе на реци Уругвај³⁴ није био спреман да потврди одрживи развој као правну норму, али на неколико места наглашава да је потребно ускладити економске интересе са онима везаним за заштиту животне средине, што свакако представља суштину начела одрживог развоја.

2.2.2. Начело предострожности

Начело предострожности предвиђа да када људске активности могу да изазову неприхватљиву штету по животну средину, чак и ако она није научно извесна, морају да буду предузете активности како би се штетне последице избегле, или свеле на најмању могућу меру. Циљ овог начела је обезбеђивање вишег степена заштите животне средине, путем превентивног деловања и доношења одлука.

Ово начело се налази у бројним међународним уговорима, декларацијама и резолуцијама о животној средини. Поред чињенице да се налази у великом броју међународних инструмената, широк ниво академске подршке, учестала пракса држава и ставови Међународног суда³⁵ указују да је ово начело можда и прерасло у обавезујућу норму међународног обичајног права. Постоји и мишљење да начело предострожности није достигло ниво међународног обичајног права, јер је поприлично нејасно, тумачено на неколико различитих начина и није прихваћено од великог броја земаља у њиховим националним законодавствима.

Начело предострожности се може довести у везу са проценама утицаја на животну средину.³⁶ Постоји сагласност доктрине и праксе да су процене утицаја по својој природи мере предострожности, јер државе разматрају очекиване утицаје пре него што отпочну са потенцијално штетним активностима. Међународни суд је фаворизовао процену утицаја на животну средину, на националном нивоу и није оспоравао те процене држава, осим уколико друга страна докаже да је процена очигледно погрешна. У својој пракси Суд је оклевао да се позива на начело предострожности, јер су, у конкретним случајевима, у питању били и значајни економски интереси. На пример, у предмету Фабрике целулозе, фабрике су имале удео од чак два посто у укупном бруто друштвеном производу. Суд, у својој пракси, није

³⁴ *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), ICJ Reports 2010.

³⁵ Owen McIntyre, Thomas Mosedale, "The Precautionary Principle as a Norm of Customary International Law", *Journal of Environmental Law* 9/1997, 235.

³⁶ Mary Stevens, "The Precautionary Principle in the International Arena", *International & Comparative Environmental Law* 2/2002, 15.

желео да донесе погрешну одлуку због заштите животне средине, а на штету економских интереса, када је настанак штете по животну средину био прилично неизвесан. Из овога се може закључити да он није прихватио начело предострожности, као обавезујуће начело међународног права.³⁷ За разлику од њега, Трибунал за право мора прихватио начело предострожности као међународно обичајно право.³⁸

2.3. Меко право

Велики је број међународних правних извора који уређују заштиту животне средине. Поред њих постоје и они који формално нису обавезујући али могу бити значајни за настанак нових норми или за њихово тумачење. Овој групи припадају различите резолуције, декларације и одлуке које усвајају државе, међународне владе и невладине организације. Овде ћемо поменути само *Циљеве УН за њосиизање одрживог развоја*³⁹ који су прихваћени у форми резолуције Генералне скупштине УН.⁴⁰ Овим циљевима се дефинише поље активности ове организације и држава чланица у периоду 2015-2030. Ова се платформа наставља на Миленијумске циљеве, али је и у много чему напредовала и прецизније дефинисала поједине смернице. Новим документом дефинисано је 17 циљева и 169 задатака, што значи да је реч о амбициозном петнаестогодишњем пројекту Уједињених нација. Више од половине ових циљева посвећено је управо заштити животне средине.

3. МЕЂУНАРОДНА ЉУДСКА ПРАВА У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

3.1. Људска права на основу Архуске конвенције

Уговорнице Конвенције о приступу информацијама, учешћу у одлучивању и приступу правној заштити, која је припремљена у оквиру Економске комисије УН за Европу и прихваћена у Архусу 25. јуна 1998. године (даље:

³⁷ Бојан Тубић, „Начело предострожности у међународном праву животне средине и међународној судској пракси“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2014, 367-384.

³⁸ *Southern Bluefin Tuna Cases (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan), Provisional Measures, ITLOS Order of 27 August 1999; MOX Plant Case (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures, ITLOS Order of 3 December 2001.*

³⁹ *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, 25. септембар 2015.

⁴⁰ Сања Ђајић, „Нови циљеви Уједињених нација за постизање одрживог развоја (агенда за одрживи развој) и заштита животне средине“, *Научни скуп Заштити животне средине и њега*, Нови Сад: Правни факултет, 3. новембар 2016, 39-40.

Архуска конвенција)⁴¹ признале су „право сваког појединца садашњих и будућих генерација да живи у животnoj средини адекватној његовом здрављу и благостању.“⁴² То признање учињено је у члану 1 Архуске конвенције, којим је одређен циљ, и у коме стоји: „Ради давања доприноса заштити права сваког појединца садашњих и будућих генерација да живе у животnoj средини адекватној његовом здрављу и благостању, свака страна ће јемчити право на приступ информацијама, учешће јавности у доношењу одлука и приступ правној заштити у вези са питањима која се тичу заштите животне средине, у складу са одредбама ове конвенције.“ Право појединца да живи у животnoj средини која је адекватна за његово здравље и благостање поменуто је и у ставу 7 преамбуле Архуске конвенције, али није даље елаборирано, изузев што је у истом ставу додато „и дужност да, индивидуално и заједно са другима, штити и унапређује животну средину у корист садашњих и будућих генерација.“ Додавање дужности уз право није карактеристично за концепт људских права. Људска права су уобличена у правном односу појединца и државе у коме појединац има одређена права, а држава обавезе поштовања тих права и обавезе стварања социјалних и правних услова за њихово уживање. Да би извршила ове обавезе држава својим законима намеће обавезе другим појединцима да поштују одређена људска права и слободе. Држава је, дакле, та која својим законима обезбеђује да сви поштују људска права. Међутим, иако се у ставу 7 преамбуле користи реч „дужност“ (енг. *duty*) она има више значење „права“ него „дужности.“ У оквиру целокупног текста Архуске конвенције, дужност појединца да се појединачно или заједно са другима ангажује на заштити и унапређењу животне средине испољава се кроз његово право на приступ информацијама, право да учествује у доношењу одлука и право да се ангажује на правној заштити. Реч је дакле у суштини о праву, а не о дужности. Наравно, никаква правна санкција није предвиђена за оне који се не ангажују на заштити животне средине. У основи Архуске конвенције јесте свест да човек има не само потребу да живи у одговарајућој животnoj средини, већ да има, такође, и потребу да се лично ангажује на чувању и унапређењу те средине и Архуска конвенција се задовољава да се та потреба оствари кроз право на приступ информацијама, учешће у одлучивању и правну заштиту у области животне средине.⁴³

⁴¹ Ступила је на снагу 30 октобра 2001 године. У фебруару 2017. године Архуску конвенцију прихватило је 47 уговорница. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?mtmsg_no=XXVII-13&chapter=27&lang=en, 20.2.2017.

⁴² Luis E. Rodriguez-Rivera, “Is the Human Right to Environment Recognized Under International Law? It Depends on the Source“, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 1/2001, 1-45.

⁴³ Rodoljub Etinski, “Specific Features of Human Rights Guaranteed by the Aarhus Convention“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2013, 79-92.

Оно што је специфично за три посебна права, изложена у Архуској конвенцији јесте њихова прекогранична димензија. Стандардна концепција људских права ограничава одговорност државе за поштовање људских права на територију над којом та држава врши своју јурисдикцију. Чланом 3 (9) Архуске конвенције уговорнице су обавезане да обезбеде уживање три права без дискриминације по основу држављанства, националне припадности или пребивалишта, а у погледу правних лица без дискриминације у погледу њиховог регистрованог седишта или ефективног центра њихових активности. Жртве кршења наведених права, дакле, могу да буду не само лица, физичка и правна, на територији државе већ и лица ван територије државе, која се налазе на територији неке друге уговорнице. Заиста, Комитет за надзор поштовања Архуске конвенције је нашао да је Словачка неким својим пропустима повредила нека права, зајемчена Архуском конвенцијом, аустријској невладиној организацији.⁴⁴

3.2. Људска права и промена климе

Прекогранична димензија људских права у области животне средине нужна је последица чињенице да акти или пропусти државе у овој области погађају појединце ван државне територије. Ово питање је нарочито важно у контексту утицаја промене климе на људска права.⁴⁵ Промена климе, узрокована антрополошким фактором, резултат је вишевековне акумулације угљен-диоксида и других гасова стаклене баште, која је узрокована сагоревањем угља и нафтиних деривата у области привреде, транспорта, пољопривреде итд. Један од ефеката промене климе јесте топлење поларних капа и пораст нивоа мора, што прети да у наредним вековима, ако се процес отопљавања настави, потопи неке острвске државе на океанима. Јасно је да становници тих острвских држава нису значајно допринели стварању ефекта стаклене баште. Сада је највише угрожен начин живота којим миленијумима живе Ескимима, а они су најмање допринели ефекту стаклене баште. Иако неке државе сматрају да се ови проблеми не могу решавати на нивоу заштите људских права, Савет УН за људска права се бави питањем утицаја промене климе на људска права. С обзиром на такву ситуацију од развијених држава се очекује да покажу солидарност у заштити људских права становника у најугроженијим земљама у развоју.

⁴⁴ Communication ACCC/C/2009/41, 28.07.2009, <http://www.unece.org/env/pp/compliance/Compliancecommittee/41TableSlovakia.html>, 3.3.2017.

Communication ACCC/C/20013/89, <http://www.unece.org/env/pp/compliance/compliancecommittee/89tableslovakia.html>, 3.3.2017.

⁴⁵ Rodoljub Etinski, Human Rights Protection against Change Impact, *Nova Revista de Drepturile Omului* 1/2012, 20-27.

3.3. Људско право на воду

Међународно право се налази у процесу сталног развитка које се, између осталог, креће и у правцу конституисања нових људских права као овлашћења појединаца према држави. Једно од таквих права које произилази из права заштите животне средине је људско право на воду и адекватне санитарне услове.⁴⁶ Ово право се првобитно развијало у оквиру других, попут права на адекватан животни стандард и права на здравље, захваљујући бројним међународним телима која се баве надзором над применом људских права и која су у својој пракси тумачила постојеће одредбе о заштити људских права.⁴⁷ У последњих петнаест година се води као ресурсу посвећује доста пажње у различитим међународним организацијама, најчешће из хуманитарних разлога или као последици климатских промена, али се поводом воде као ресурса воде и озбиљни међународни спорови. Кулминација овог тренда наступила је 2010. године када је Генерална скупштина УН усвојила резолуцију А/RES/64/292 под називом „Људско право на воду и адекватне санитарне услове“ која први пут ово право дефинише као самостално: „[Генерална скупштина] признаје право на безбедну и чисту воду за пиће и на санитарну заштиту као људско право које је суштинско за пуно уживање права на живот и других људских права.“

Резолуција Генералне скупштине УН је покренула тренд непосредног признања права на воду као самосталног права. Тако је Савет УН за људска права 27. септембра 2013. године консензусом усвојио резолуцију под називом „Људско право на воду безбедну за пиће и право на санитарне услове“.⁴⁸ Право на воду је на овај начин још једном потврђено али и нешто прецизније дефинисано. Оно је ограничено на приступ води која је безбедна за пиће. Дакле, од држава се не очекује да обезбеде бесплатно право на воду већ само одговарајући приступ води. Савет је пажљиво приступио дефинисању обавеза државе са захтевом да се предузму одговарајуће мере планирања које ће очувати право на воду и у условима развоја и криза, обезбедити адекватан систем регулисања система за снабдевање водом, и обезбеђивање општег приступа води чак и када су у снабдевање водом укључени приватни и невладин сектор.⁴⁹

⁴⁶ Сања Ђајић, „Право на воду“, *Правни живои* 12/2014, 211-228.

⁴⁷ Општи коментар бр. 15 (General Comment No. 15), 26. новембар 2011, *Official Records of the Economic and Social Council, 2003, Supplement No. 2* (E/2003/22), annex IV.

Савет Европе, Европски комитет за социјална права, *European Roma Rights Centre v. Italy*, Представка бр. 27/2004, Одлука о меритуму од 7. децембра 2005, пасус 35. Доступно на: <http://www.errc.org/cms/upload/file/decision-on-the-merits-by-the-european-committee-of-social-rights.pdf>_20.2.2017.

⁴⁸ Резолуција Савета за људска права бр. 24/18, 27. септембар 2013.

⁴⁹ *Ibidem*, став 13.

4. ПРОЦЕСНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ЗАШТИТУ ПРАВА И РЕШАВАЊЕ СПОРОВА У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

4.1. Међународни суд правде

У својој пракси Међународни суд правде није решавао много спорова поводом заштите животне средине. Суд је о овом питању, као о главном тужбеном захтеву, одлучивао само у шест случајева, а тек се у три изјаснио и о меритуму. У предметима Нуклеарне пробе,⁵⁰ Фосфатна земља у Науруу⁵¹ и Хербициди⁵² Суд није стигао до меритума. Прва мериторна одлука поводом заштите животне средине донета је тек 2010. године у предмету Фабрике целулозе.⁵³ Друга одлука је донета у спору поводом лова на китове на Антарктику где је установљена одговорност Јапана за повреду Конвенције о заштити китова и где је Јапану наложено да укине све дозволе за китолов које је издала на основу ове Конвенције и програма усвојеног на основу ње.⁵⁴ У трећој, поводом радова на реци Сан Хуан и њеног дренажања, установио је одговорност Никарагве и наложио јој да надокнади штету Костарики која је наступила услед ових радова.⁵⁵ Међународни суд правде није значајан форум за заштиту животне средине, али новије одлуке можда указују на промену нарочито имајући у виду велики број међународних уговора који установљавају надлежност Међународног суда за решавање еколошких спорова.⁵⁶

4.2. Суд Европске уније

Суд ЕУ је имао веома значајну улогу у развоју заштите животне средине у Европској унији. Његова улога је да тумачи и примењује оснивачке уговоре Европске уније и да обезбеди да државе чланице и органи ЕУ делују у складу са правом ове организације. Такође, он обезбеђује да државе чланице делују у складу са уредбама и да примењују директиве које доносе органи ЕУ. Неке од најпознатијих пресуда овог Суда су коришћене као средство за попуњавање празнина у праву некадашњих Заједница а сада Европске уније, када се релевантно правило није могло наћи у оснивачким уговорима

⁵⁰ *Nuclear Tests* (Australia v. France) (New Zealand v. France), ICJ Reports 1974.

⁵¹ *Certain Phosphate Land in Nauru* (Nauru v. Australia), ICJ Reports 1992.

⁵² *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador v. Colombia), наредба од 13. септембра 2013., ICJ Reports 1992.

⁵³ *Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), ICJ Reports 2010.

⁵⁴ *Whaling in the Antarctic* (Australia v. Japan: New Zealand intervening), ICJ Reports 2014, пресуда од 31. марта 2014.

⁵⁵ *Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River* (Nicaragua v. Costa Rica), ICJ Reports 2015, пресуда од 16. децембра 2015.

⁵⁶ Сања Ђајић, „Међународни спорови о заштити животне средине: нормативни и процесни проблеми“, *Правни животи* 12/2013, 141-158.

или секундарном законодавству. Овај Суд игра значајну улогу у стварању и обликовању основних политика ЕУ, а посебно у области заштите животне средине.

Случајеви у вези са животном средином који се износе пред овај Суд односе се на тумачење и примену међународног права животне средине, као и релевантних правила ЕУ. Најчешћи пут за разматрање ових случајева јесте путем члана 258 Уговора о функционисању ЕУ. Европска комисија је покренула велики број поступака у којима је тврдила да су поједине државе чланице пропустиле да испуне своје обавезе у вези са питањима животне средине. Такође, на основу члана 263 Уговора о функционисању ЕУ, Суд је испитивао законитост појединих аката ЕУ из ове области.⁵⁷ Између осталог, у овој врсти поступака, организације које се баве животном средином могу да туже Европску комисију због кршења обавеза на основу оснивачких уговора. Такође, Суд ЕУ може да разматра ову врсту питања на основу своје надлежности из члана 267, односно у поступцима поводом предлога за одлучивање о претходном питању.

Суд ЕУ је разматрао значајан број случајева који су у вези са заштитом животне средине. Између осталог, он се бавио и питањем процене утицаја на животну средину и разматрао је примену директиве о стратешкој процени утицаја (*SEA* директива).⁵⁸ Посебно је важно питање проналажења равнотеже између слободе кретања и основних права унутар Европске уније. Суд ЕУ и његови претходници су расправљали значајан број случајева у којима су се странке позивале на један од изузетака слободе кретања предвиђен оснивачким уговорима.⁵⁹ Некадашњи Суд ЕЗ је разматрао питања животне средине у вези са правним основом доношења секундарног законодавства тадашњих Заједница.⁶⁰

Суд ЕУ се у својим одлукама позивао на начела заштите животне средине⁶¹ и у његовој пракси можемо наћи случајеве који указују на њихову

⁵⁷ Case C-300/89, *Commission v. Council*, 1991, ECR I-2867, Case C-155/91, *Commission v. Council*, 1993, ECR I-939.

⁵⁸ Case C-290/15 *Patrice D'Oultremont and Others vs Région Wallonne*, Judgment of 27 October 2016.

⁵⁹ Case 302/86 *Commission v Denmark*, 1988 ECR 4607; Case 120/78 *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* 1979 ECR 649; Case C-2/90 *Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium* 1992 ECR 4431; Case C-172/82, *Syndicat National des Fabricants Raffineurs d'Huile de Graissage v. Groupement d'Interet Economique Inter-Huiles*, 1983 ECR I-555, 567-68

⁶⁰ *Joined Cases 91 & 92/79 Commission v Italy*, 1980, ECR 1099, 1115, Case C-300/89 *Commission v. Council*, 1991 ECR 2867, Case 155/91 *Commission v Council* 1993 ECR 939. О овим случајевима више видети: Бојан Тубић, „Улога Суда Европске уније у области заштите животне средине“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2015, 713-726.

⁶¹ Видети: Бојан Тубић, „Правна начела у области заштите животне средине у Европској унији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2012, 491-506.

повезаност.⁶² Можда и најзначајније од њих је начело одрживог развоја, које представља и основу Уговора о ЕУ, а у себи садржи и нека друга начела као што су: начело предострожности, превенције, загађивач плаћа и друга. Ова начела су инкорпорисана у секундарно законодавство Европске уније.

4.3. Поступци које покрећу појединци ради поштовања правила о заштити животне средине

Установљено је неколико међународних поступака које може да покреће појединац, физичко лице или невладина организација у области заштите животне средине.⁶³

Први такав поступак, који је по својој природи поступак утврђивања чињеница, установљен је Северноамеричким споразумом о сарадњи у области животне средине од 14. септембра 1993. године.⁶⁴ Уговорнице тог Споразума су Канада, Мексико и САД. Чланом 8 Споразума успостављена је Комисија за сарадњу у области животне средине, коју чине Секретаријат, Савет и Заједнички јавни саветодавни комитет. Чланом 14 Споразума овлашћене су невладине организације и појединци да доставе представке Секретаријату против уговорнице којом наводе пропусте уговорнице да делотворно примени своје еколошке прописе. Пошто прими представку Секретаријат је прослеђује уговорници против које је поднета, те уколико сматра у светлу примљеног одговора да представка завређује изразу извештаја, Секретаријат обавештава Савет о томе, а овај двотрећинском већином може да му да инструкције да сачини извештај. У припреми извештаја Секретаријат се ослања на различите изворе информација, дакле да информације које му доставе уговорнице, заинтересоване невладине организације, на оне које су јавно доступне, оне које дају експерти или које прибави Секретаријат. Нацрт извештаја се доставља странама у поступку и оне могу да доставе своје примедбе. Секретаријат може да укључи те примедбе у коначан извештај који доставља Савету. Двотрећинском већином Савет одлучује да ли ће се извештај објавити. У литератури овај поступак је критикован због релативно мале независности Секретаријата, односно превеликог утицаја влада три уговорнице⁶⁵ и због мале ефикасности.⁶⁶

⁶² Case C-378/08 Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA, Polimeri Europa SpA and Syndial SpA v Ministero dello Sviluppo economico and Others, 2010 ECR I-1919; Case C-343/09 Afton Chemical Limited v Secretary of State for Transport. ECR 2010 I-7027.

⁶³ Родољуб Етински, „Међународни поступци које покреће појединац ради заштите животне средине“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2015, 431-456.

⁶⁴ <http://www.cec.org/Page.asp?PageID=1226&SiteNodeID=567>, 4.3.2017.

⁶⁵ Linda J. Allen, „The North American Agreement on Environmental Cooperation: Has It Fulfilled Its Promises and Potential? An Empiric Study of Policy Effectiveness“, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 23/2012, 148.

⁶⁶ *Ibidem.*, 159

Други међународни поступак, кога могу да покрену појединци и невладине организације, односи се на надзор поштовања Архуске конвенције. На основу чл. 15 Архуске конвенције прва конференција држава уговорница, на састанку у Луки у октобру 2002 године основала је Одлуком I/7 Комитет за надзор поштовања Архуске конвенције (енг. *the Compliance Committee*). Правила поступка Комитета садржана су у анексу Одлуке. Чланови јавности, дакле појединци и невладине организације, овлашћени су тачком 18 Анекса да поднесу представке Комитету којима могу да наводе да нека уговорница није у односу на њих извршила своје обавезе из Архуске конвенције. Поступак обухвата писану и усмену фазу. После размене писаних поднесака, који могу да се односе на допуштеност представке, односно на меритум спора, отвара се усмена расправа у којој поред страна у поступку могу да учествују и друге невладине организације.⁶⁷ По окончању расправе Комитет доставља странама у поступку нацрт налаза, мера и препорука које оне могу да коментаришу. Узимајући у обзир примљене коментаре, Комитет усваја коначне налазе, мере и препоруке. Комитет оцењује да ли је уговорница правилно имплементирала прописе Архуске конвенције у унутрашње право и да ли је обезбедила тражено дејство Конвенције у конкретном случају. Комитет ће покушати прво да спорно питање одступања уговорнице од Архуске конвенције реши пријатељском сарадњом са уговорницом, а ако у томе не успе, свој налаз и предлог мера доставља Конференцији уговорница.⁶⁸

Трећи поступак који могу да покрену појединци и невладине организације односи се на Протокол о води и здрављу, који је усвојен у Лондону 1999. године и ступио на снагу 2005. године.⁶⁹ Тим Протоколом допуњена је Конвенција о заштити и коришћењу прекограничних водотока и језера, усвојена у Хелсинкију 1992. године.⁷⁰ Уговорнице Протокола су на свом првом састанку, одржаном у Женеви у јануару 2007. године донеле Одлуку I/2 којом су формирале Комитет за надзор поштовања обавеза установљених Протоколом. У анексу те Одлуке садржана су правила о формирању, надлежностима и поступку Комитета. Та правила врло су слична онима која су садржана у анексу Одлуке I/7 усвојене на конференцији уговорница Архуске конвенције у Луки 2002. године а које се односе на Комитет за надзор поштовања Архуске конвенције.

⁶⁷ Svitlana Kravchenko, "The Aarhus Convention and the Innovations in Compliance with Multilateral Environmental Agreements", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 1/2007, 27.

⁶⁸ Veit Koester, "The Compliance Committee of the Aarhus Convention, An Overview of Procedures and Jurisprudence", *Environmental Policy and Law* 2-3/2007, 87.

⁶⁹ United Nations, *Treaty Series*, vol. 2331, 202; ECOSOC doc. MP.WAT/AC.1/1999/1 of 24 March 1999.

⁷⁰ United Nations, *Treaty Series*, vol. 1936, 269.

Наведена три поступка не спадају у међународне судске поступке и не завршавају обавезујућим одлукама. Први од наведених је поступак утврђивања чињеница и завршава објављивањем извештаја о утврђеним чињеницама које могу да открију да је уговорница пропустила да примени домаће право о заштити животне средине. Друга два поступка су дефинисана основним конвенцијама као неконфронтирајући, несудски и саветодавни поступци и они имају за циљ да подстакну уговорнице да правилно имплементирају прописе одговарајућих конвенција и да им обезбеде одговарајуће правно дејство у унутрашњем праву.

Оно што ове поступке разликује од сличних међународних поступака из области заштите људских права јесте да право да покрене поступак имају сви без обзира да ли су погођени правним пропустом уговорнице. У међународним поступцима у области заштите људских права поступак може да покрене неко ко је непосредно или посредно погођен неизвршавањем обавезе државе, дакле неко ко има статус жртве. То није случај у овим поступцима. Друга значајна разлика, бар када су у питању међународни поступци надзора поштовања Архуске конвенције и Протокола о води и здрављу јесте да поступак против уговорнице може да покрене лице које се није налазило под њеном јурисдикцијом. По томе се ови поступци, такође, разликују од оних у области људских права.

Међународни поступци, установљени Северноамеричким споразумом као и Анексом уз Одлуку I/7, донету на основу Архуске конвенције, не траже да подносиоцу представке буду повређена права да би могао да поднесе представку. Представку против једне од три уговорнице Северноамеричког споразума може да поднесе неко ко не мора да буде повређен конкретним пропустом те државе да примени своје еколошко право. Тако, на пример, представку против Мексика поднела је еколошка група *Manglar* јер Мексико није применио своје законе о еколошком балансу и заштити животне средине, о шумама, о националним водама, о рибарству и неке друге, те је тиме нанео штету мочварама, квалитету воде, рибарству и неким заштићеним врстама.⁷¹ Исто тако, међународни поступак контроле поштовања Архуске конвенције против уговорнице може да покрене неко ко није погођен кршењем Конвенције које је предмет представке. Тако је аустријска невладин организација *Vier Pfoten — Stiftung für Tierschutz gemeinnützige Privatstiftung* покренула поступак против Аустрије пред Комитетом за Архуску конвенцију због пропуста ове да обезбеди приступ чланова јавности административним или судским поступцима како би оспоравали акте јавних власти или приватних особа, који су супротни националним административним казним законима

⁷¹ Factual Record, Aquanova Submission (SEM-98-006) Prepared in Accordance with Article 15 of the North American Agreement on Environmental Cooperation.

и кривичним законима, који се односе на природну средину, као што су кршења закона који се односе на трговину дивљим животињама, заштиту природе или заштиту животиња.⁷² Невладина организација *Earthjustice* покренула је поступак пред Комитетом за Лондонски протокол због пропуста Протокола да у другом извештајном периоду поднесе извештај о напретку о погледу остваривања циљева одређених чланом 6 Протокола и у погледу успостављања система праћења и упозоравања, предвиђених чланом 8.⁷³

Поред ових поступака, постоје и судски које могу да покрену непосредно погођена лица, односно она лица која имају статус жртве. Једна од таквих могућности јесте и Европски суд за људска права. Иако Европска конвенција за заштиту људских права не познаје право на заштиту животне средине као самостално и аутономно људско право, у пракси је Европски суд за људска права (ЕСЉП) нашао начина да ово право индиректно уведе у своју надлежност.⁷⁴ У зависности од околности случаја о заштити животне средине расправљало се у контексту права на живот, неповредивости дома и права на породични живот,⁷⁵ права на правично суђење и права на делотворан правни лек, и права на заштиту имовине.⁷⁶ Међутим, упркос напору ЕСЉП да под гарантована права и слободе подведе и заштиту животне средине постоје и одређени недостаци који умањују ефикасност ове заштите. Први се односи на изречене мере, јер су оне углавном благе и усмерене ка накнади штете која такође уме да буде тек симболична, а у неколико предмета ЕСЉП је нашао да је сама пресуда довољна сатисфакција за жртве.

Суд се устручава да наложи конкретне мере, као што су повраћај у пређашње стање и давање гаранција, што значајно умањује привлачност овог форума за жртве загађивања и угрожавања животне средине.

4.4. Међународна инвестициона арбитража

Најважнији правни инструменти који садрже материјалноправне одредбе посвећене заштити права страних улагача данас су двострани и вишестрани међународни уговори о заштити и унапређењу улагања. Поред тога

⁷² Findings and recommendations with regard to communication, ACCC/C/2011/63 concerning compliance by Austria, Adopted by the Compliance Committee on 27 September 2013.

⁷³ http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2015/WAT/CC_Communications_documents/Communication_Portugal_Earthjustice.pdf, 3.3.2017.

⁷⁴ Maguelonne Déjeant-Pons, "L'insertion du droit de l'homme à l'environnement dans les systèmes régionaux de protection des droits de l'homme", *Revue universelle des droits de l'homme* 3/1991, 461.

⁷⁵ Ivana Krstić, Bojana Čučković, "Procedural Aspects of Article 8 of the ECHR in Environmental Cases – The Greening of Human Rights Law", *Annals FLB – Belgrade Law Review* 3/2015, 170-189.

⁷⁶ Сања Ђајић, „Право на здраву животну средину и Европски суд за људска права“, *Правни животи* 12/2012, 277-290.

што гарантују улагачима из друге државе уговорнице да њихово улагање неће бити подвргнуто национализацији или експропријацији без плаћања накнаде, непоштеном или неправичном третману или да ће бити третирано на исти начин као улагање домаћих физичких или правних лица или улагача из најповлашћеније треће државе, ови споразуми пружају улагачима и могућност да непосредно туже државу пријема улагања пред међународним арбитражним судом због евентуалне повреде одредаба споразума.⁷⁷ Основна специфичност инвестиционе у односу на трговинску арбитражу је у природи спора и овлашћењима арбитра који су са тим повезана. За разлику од трговинске арбитраже чији је циљ решавање уговорног спора између странака, у инвестиционој арбитражи су арбитражи најчешће у позицији да процењују да ли је тужена држава предузимањем мера законодавног или административног карактера повредила неку од материјалноправних гаранција коју је претходно пружила улагачу.⁷⁸ Чињеница да је држава пријема улагања при томе деловала у јавном интересу, у циљу заштите животне средине, живота или здравља становништва не ослобађа је апсолутно одговорности која се састоји у обавези плаћања одговарајуће накнаде. Процесни механизам за решавање инвестиционих спорова, према томе, није замишљен тако да заштити државу од деловања страних улагача. Овај механизам је једностран у смислу да је превасходно усмерен на ситуације у којима се држава јавља као тужена страна. У највећем броју случајева, држава је у стању да у инвестиционој арбитражи покрене питање одговорности страног улагача за акте повреде животне средине једино преко процесног института противтужбе.

Анализа најважнијих инструмената који чине јурисдикциону основу арбитраже у вези са страним улагањима и истраживање доступне арбитражне праксе показује да је употреба противтужбе са поменутом сврхом могућа, али да држави у том смислу на путу стоје бројне препреке.⁷⁹ Прво, будући да је надлежност арбитражног суда ограничена на спорове за чије решавање су странке дале своју сагласност, питање је да ли је улагач дао свој пристанак да се о противтужби решава пред арбитражним судом. Основ надлежности арбитражног суда данас је најчешће двострани споразум о заштити и унапређењу улагања. Ако је одредба БИТ о надлежности формулисана уско – на пример, ако прецизира да надлежност постоји само за случајеве повреде права из БИТ од стране државе, нема места за успостављање надлежности.⁸⁰ Друго,

⁷⁷ Петар Ђундић, „Мере за заштиту животне средине и повреда права страног улагача“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2/2011, 342.

⁷⁸ Петар Ђундић, „Учешће лица које нису странке у арбитражном поступку и заштита јавног интереса пред арбитражним судом ИКСИД“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2012, 324.

⁷⁹ Петар Ђундић, „Противтужба у инвестиционој арбитражи као инструмент заштите животне средине“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 4/2014, 281-292.

⁸⁰ Вид. *Spyridon Roussalis v. Romania* (ICSID Case No. ARB/06/1), Award, December 7, 2011, пасуси 859-877.

у арбитражној пракси се могу наћи примери за то да је за допуштеност противтужбе (енгл. *admissibility*) неопходно да постоји конекситет између тужбеног захтева и противтужбе, при чему је нарочито рестриктивно схватање да конекситет зависи од тога да ли је противтужба заснована на истом правном основу (истом извору права) као што је случај са тужбом.⁸¹ Реч је о препреци коју је нарочито тешко заобићи будући да је тужба у оваквим споровима обично заснована на споразуму о заштити и унапређењу улагања, а да су стандарди заштите животне средине које је повредио страни улагач обично прописани националним законодавством државе пријема. Трећи велики проблем за државе који је повезан са претходним је недостатак нормативне основе противтужбе у материјалноправном смислу. Чињеница да БИТ даје надлежност арбитражном суду да решава о противтужби, још увек не значи готово ништа ако арбитражни суд нема право да примени правна правила у којима се налази обавеза улагача која је наводно повређена (национално право државе пријема). На пример, ако је арбитража покренута на основу БИТ који садржи клаузулу о меродавном праву за суштину спора, а она не предвиђа примену националног права као меродавног, може се претпоставити да арбитражни суд неће имати овлашћење да примени националне прописе о заштити животне средине. Ако клаузуле о меродавном праву нема, у извесном смислу државе су у предности у систему установљеном Вашингтонском конвенцијом о решавању инвестиционих спорова између држава и држављана других држава,⁸² јер она садржи правило по којем је арбитражни суд дужан да, између осталог, у одсуству споразума странака о меродавном праву, примени национално право државе пријема.⁸³

Једини до сада јавности познат случај у којем је држава са извесним успехом користила противтужбу као инструмент заштите животне средине је Перенко против Еквадора (*Perenco v. Ecuador*). У Међуодлуци по противтужби Еквадора која је донета у августу 2015. године, арбитражно веће је начелно прихватило да је француски улагач одговоран за загађење делова Амазона у којима је вршио експлоатацију нафте, али је коначну одлуку о износу накнаде штете одложио до тренутка процене степена повреде животне средине од стране вештака којег је именovalo само арбитражно веће.⁸⁴

⁸¹ Вид. *Saluka Investments B.V. v. The Czech Republic* (UNCITRAL), Decision on Jurisdiction over the Czech Republic's Counterclaim, May 7, 2004, пасуси 74, 75, 78 и 79. Такође, *Sergei Paushok et al. v. Republic of Mongolia* (UNCITRAL), Award on Jurisdiction and Liability, April 28, 2011, пасуси 693-698.

⁸² Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 2/2006.

⁸³ Члан 42. став 1. Конвенције.

⁸⁴ Вид. *Perenco Ecuador Limited v. The Republic of Ecuador* (ICSID Case No. ARB/08/6), Interim Decision on Environmental Counterclaim, August 11, 2015, пасуси 586, 587. Арбитражно веће није сматрало налазе вештака које су ангажовале стране у спору веродостојним. Вид. пасус 581.

У поменутом спору тужилац није поднео ниједан приговор у погледу надлежности арбитражног суда за противтужбу Еквадора, нити је оспорио допуштено противтужбе. Због тога се арбитражно веће у својој одлуци није ни бавило овим питањима начелног карактера. Требало би, међутим, истаћи да противтужба Еквадора није била суочена са потешкоћама које се помињу у овом раду и које се редовно јављају у инвестиционим споровима. Ово због тога што су јурисдикциону основу противтужбе чинила два уговора о експлоатацији нафте закључена између улагача и друштва у власништву Еквадора, које је поступало у име и за рачун државе. Поред тога што је улагач покренуо арбитражу на основу арбитражне клаузуле из француско – еквадорског БИТ, она је била заснована и на арбитражним клаузулама из наведених уговора.⁸⁵ Према томе, будући да је улагач био једна од страна из уговора који је чинио основ надлежности арбитражног суда, ноторна је чињеница да је он закључењем тог уговора дао своју сагласност да буде тужен за његову евентуалну повреду. Такође, уговори у питању су садржали изричиту одредбу о меродавности еквадорског права.⁸⁶ То значи да је противтужба имала своју нормативну основу у обавезама поштовања еколошких прописа присутних у законодавству државе пријема. Због тога се може рећи да је успех са којим је противтужбу користила тужена држава у овом спору резултат специфичних околности случаја. У редовном току ствари (који подразумева БИТ као јурисдикциону основу тужбе и противтужбе), државе могу да заштите своје право на подношење „еколошке противтужбе“, пре свега, инсистирањем на уношењу што шире дефиниције спора приликом закључивања двостраних или вишестраних споразума о заштити улагања, те одредбе о меродавном праву која би предвидела примену националног права државе домаћина.⁸⁷

4.5. Национални судови: универзална надлежност и препреке остваривању захтева на основу грађанскоправне одговорности транснационалних корпорација за штету нанету животnoj средини

Жртве нарушавања животне средине често се налазе у једној земљи, а одговорно лице, или лице које извлачи корист из штетне делатности, налази се у другој земљи. Овакав распоред улога у драми која настаје услед загађења је уобичајен, због тога што се велики индустријски и инфраструктурни пројекти изводе уз учешће страних улагача, а главни носиоци таквих пројеката

⁸⁵ Вид. *Perenco Ecuador Ltd. v. The Republic of Ecuador* (ICSID Case No. ARB/08/6), Decision on Jurisdiction, June 30, 2011, пасуси 108, 109.

⁸⁶ Вид. *Perenco Ecuador Limited v. The Republic of Ecuador* (ICSID Case No. ARB/08/6), Decision on Remaining Issues of Jurisdiction and Liability, September 12, 2014, пасуси 318, 319.

⁸⁷ П. Ђундић (2014), 292.

су транснационалне корпорације, које једине имају толику количину слободног капитала и оперативног знања, да су способне да изведу ту врсту улагања. У описаној ситуацији, да би остварили накнаду штете, оштећени се понекад обраћају суду туженог у иностранству. Они то, по правилу, чине из два разлога: због тога што од локалног субјекта преко кога је улагање каналисано, не могу остварити накнаду штете, јер је он недовољно капитализован и/или због тога што у локалном правном систему не би добили толико високу накнаду. Важну улогу у свему играју и страни адвокати и невладине организације који подстичу физичка лица која су претрпела штету од загађења, да туже појединачно или заједнички пред страним судом, и помажу им у остваривању права у том поступку. Штета од нарушавања животне средине често је повезана и са штетом услед повреде основних људских права оштећених.

У таквом спору који се покреће пред националним судом неке моћне западне државе као што су Сједињене Америчке Државе (САД), Уједињено Краљевство (УК) или Холандија, тужени је правно лице, транснационална корпорација која обавља одређену делатност штетну по животну средину у некој латиноамеричкој, јужноазијској или афричкој држави, а тужилац је физичко лице, једно или више, које је претрпело штету услед конкретног загађења до кога је дошло услед немара или незнања друштва кћери тужене који управља постројењима на терену.

На први поглед, чини се да нема никаквих проблема, јер сваки правни систем познаје појам опште међународне надлежности која се код правних лица заснива на седишту туженог. То значи да транснационална корпорација може бити тужена у земљи свог седишта. Осим тога, пошто је у загађењу учествовала и нека локална пословна јединица те корпорације, већина правних система у случају супарничарства, признаје и могућност проширења надлежности на више тужених од којих само један има седиште на територији суда, па би се надлежност могла проширити и на њу. Међутим, искуство показује да постоје препреке и да жртвама неће бити нимало лако да пред судом метрополе успоставе међународну надлежност за свој захтев, а камоли да дођу до одштете.

Једна од таквих препрека, добро позната још из предмета Бопал⁸⁸, кога можемо сматрати претечом или весником проблема о којем је овде реч, јесте доктрина *forum non conveniens*, која се примењује пред судовима САД-а и УК-а.⁸⁹ Укратко, доктрина омогућава надлежном суду да одбаци тужбу у случају да на основу доказа оцени да није најпогоднији суд за расправљање

⁸⁸ *In re Union Carbide Corp. Gas Plant Disaster*, 634 F. Supp. 842 (S.D.N.Y. 1986).

⁸⁹ Вид. Ronald A. Brand, Scott R. Jablonski, *Forum Non Conveniens: History, Global Practice, and Future Under the Hague Convention on Choice of Court Agreements*, Oxford University Press, USA 2007.

датог предмета, односно да постоји негде у свету неки погоднији суд за његово расправљање. По правилу, суд у земљи где је настала штета сматра се погоднијим судом.

Друга препрека за успостављање међународне надлежности локалног суда туженог појављује се у његовој корпоративној структури. Као таква, налази се на граници процесне и супстанцијалне сфере јер дотиче не само процесне норме о супарничарству већ и материјалноправне норме о органима управљања и одговорности правних лица. Наиме, према теорији одвојености правне личности која се у већини правних система примењује на правна лица, матично друштво не може бити одговорно за штету од нарушавања животне средине коју трпе лица чије је редовно пребивалиште у месту деликта ако је штетник његово друштво кћи, без обзира на чињеницу што матично друштво евентуално остварује профит из штетне делатности. Постојање могућности да матично друштво одговара за штету може да се постави као услов за успостављање опште међународне надлежности за решавање датог спора. Илустроваћемо то једним примером из новије праксе енглеског суда који се односи на загађење које је у Нигерији извршила англо-холандска нафтна корпорација Шел.⁹⁰ Тужбени захтев био је заснован на значајној и континуираној штети коју су тужиоци трпели услед изливања нафте на бушотинама Шела лоцираним у њиховом крају. Тужбу су поднели појединци, држављани Нигерије, са пребивалиштем у Нигерији у име око 42500 оштећених лица. Тужени су били друштво-мајка са седиштем у Лондону и друштво-кћи које је управљало нафтним постројењима, са седиштем у Нигерији. Енглески суд је пошао од правила успостављеног у ранијој судској пракси, да тужбени захтеви против друштва-мајке везани за пословање њених друштава-кћери у иностранству, у начелу могу бити поднети пред енглеским судом. Међународна надлежност која постоји у односу на друштво-мајку може се проширити и на друштво-кћи уколико тужиоци докажу да имају правни захтев (*arguable claim*) у односу на друштво-мајку, без обзира што су догађаји који су проузроковали штету, настали искључиво на територији стране државе. У фокусу расправе о међународној надлежности стајала је тврдња тужиоца да је друштво-мајка пропустило да уложи дужну пажњу (*duty of care*) како би обезбедило да пословање њеног друштва у делти реке Нигер не нанесе штету животној средини. Тужиоци нису успели да докажу да је тужено холдинг-друштво имало било какву обавезу пажње према њима, те нису успели да докажу да постоји правни захтев и да успоставе међународну надлежност. Пошто је тужба одбачена у односу на холдинг-друштво као главног туженог, морала је бити одбачена и у односу на друштво-кћи као зависног туженог. Узевши у обзир да је било у питању холдинг-друштво

⁹⁰ *Okpabi v. Shell* [2017] EWHC 89 (TCC) пресуда од 26. јануара 2017.

које није обављало другу делатност осим финансијске, да није било носилац дозволе за обављање делатности експлоатације нафте у Нигерији и да су само два његова функционера били чланови извршног одбора групе Шел, енглески суд је закључио да тужиоци нису успели да докажу да је постојао високи степен контроле и управљања који је неопходан да би се утврдила обавеза улагања дужне пажње. При том занемарена је чињеница да је холдинг друштво било овлашћено да доноси одлуке које се односе на политику групе Шел и да је давало изјаве за медије о контроли над друштвом кћери и о стратегији заштите животне средине коју је усвојила група Шел. Једно од основних начела енглеског права, став је суда, је начело одвојене правне личности саставних делова корпоративне групе, а одступање од тог начела је изузетак који се веома рестриктивно примењује. У коментарима ове одлуке се констатује да је неуспех тужилаца да докажу међународну надлежност показатељ да би било још теже доказати одговорност холдинг-компаније да су којим случајем успели да преброде ову прву степену, односно да докажу да постоји *arguable claim* против ње.⁹¹

Скривање друштва мајке иза доктрине одвојене правне личности привредних друштава која послују као саставни део транснационалне корпорације је контроверзно, ако се узме у обзир да је у међународном инвестиционом праву које је усмерено на заштиту права страних инвеститора, теорија одвојене правне личности потпуно скрајнута, односно, члановима друштва је дозвољено да траже накнаду за сваку штету коју је само друштво претрпело у држави пријема.⁹² Другим речима, да је енглеско холдинг-друштво евентуално тужило Нигерију за повреду права из нигеријско-енглеског БИТ-а која се састоји у неправичном третману његовог друштва кћери у Нигерији (нпр. због неоправданог изрицања казни за непридржавање прописа о заштити животне средине), готово је сигурно да би арбитражни суд одбио приговор ненадлежности због одвојене правне личности ових друштава.

У Холандији, где се налази седиште оперативног дела групе Шел, још једног привредног друштва из наведене групе, које је несумњиво имало утицаја на пословање друштва-кћери, поднето је такође низ тужби од приватноправних тужилаца због нарушавања животне средине у Нигерији. Један од предмета⁹³ илуструје тврдњу да препреке установљавању одговорности

⁹¹ Ekaterina Aristova, "Suing TNCs in the English courts: the challenge of jurisdiction", *Conflict of Laws.net*, February 1, 2017. <http://conflictflaws.net/2017/suing-tncs-in-the-english-courts-the-challenge-of-jurisdiction/>, 3.3.2017.

⁹² Вид. David Gaukrodger, "Investment treaties as corporate law: Shareholder claims and issues of consistency", *OECD Working Papers on International Investment*, No. 2013/3. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2354253, 4.3.2017.

⁹³ *Akpan v. Royal Dutch Shell PLC*, Arrondissementsrechtbank Den Haag [District Court of The Hague], Jan. 30, 2013, Case No. C/09/337050/HA ZA 09-1580.

за штету могу да се нађу и у меродавном супстанцијалном праву, а не само у нормама о међународној надлежности. Холандски суд је установио своју међународну надлежност не само за тужено друштво-мајку, већ и за тужено друштво-кћи из Нигерије с позивом на чињеницу да оба тужбена захтева имају исти правни основ, одговорност за штету нанету из непажње, и да би било у складу са начелом економичности да се они расправе у истом поступку. По мишљењу суда, тужено друштво-кћи је могло предвидети да ће бити тужено заједно са друштвом-мајком у Холандији на основу одговорности за изливање нафте. Суд се у образложењу позвао и на међународни тренд да се мултинационална компанија може тужити у сопственој земљи за штету коју је њена пословна јединица нанела субјектима у иностранству. Приговор туженог да ће тужбени захтев заснован на одговорности друштва-мајке бити свакако одбијен као неоснован, није узет у обзир у овој фази одлучивања. Штавише, према схватању суда, чак и да се утврди касније да друштво-мајка није одговорно, то не би довело до престанка међународне надлежности у односу на друштво-кћи. Упркос томе, када је међународна надлежност установљена тужбени захтев је ипак одбијен. Нигеријско право које је одређено као меродавно не предвиђа начело о одговорности друштва мајке за штету коју њена друштва кћери учине у иностранству. Ипак, победа Шела овом случају није била потпуна. Холандски суд је утврдио да је друштво кћи могло и морало да спречи изливање нафте које је нанело штету и обавезао га је да тужиоцима плати накнаду. Против ове пресуде поднета је жалба, а један од главних разлога који Шел истиче против ње је ненадлежност холандског суда за акте његовог друштва кћери извршене у Нигерији. Према расположивим информацијама, правна битка је и даље у току.

Постоје и друге препреке остваривању захтева за накнаду штете пред судовима, директном тужбом против матичног друштва у развијеној земљи. Због тога се поједини делови међународне заједнице који схватају да је животна средина вредност која је део заједничког наслеђа, залажу за увођење универзалне грађанскоправне надлежности националних судова поред универзалне кривичноправне надлежности, када су у питању овакви деликти, јер се тиме онемогућавају транснационалне корпорације да се изолују од одговорности за штету нанету „негде другде“.⁹⁴ На пример, већ шест година је у току дискусија у оквиру Генералне скупштине УН о домашају и примени начела универзалне надлежности.⁹⁵ Такође, бројни су акти невладиних

⁹⁴ Маја Станивуковић, „Резолуција Института за међународно право о универзалној надлежности у грађанскоправним споровима о накнади штете настале извршењем међународног кривичног дела“, *Защити́а живо́йне средине и пра́во*, *Зборник сажетјака са научно́ скупља Нови Сад*, 3. новембар 2016, 25.

⁹⁵ Вид. о томе више на сајту УН-а: <http://www.un.org/en/ga/sixth/66/ScopeAppUniJuri.shtml>, 5.3.2017.

организација који помињу начело о универзалној надлежности у оба сегмента, кривичноправном и грађанскоправном.⁹⁶

Поред залагања за увођење универзалне грађанскоправне надлежности, трага се и за универзално важећим материјалноправним нормама које би послужиле као сигуран ослонац и основ одговорности оних који профитирају од ризичних делатности и који имају довољну економску моћ да отклоне последице еколошке штете. На пример, у Нацрту Општег мишљења о обавезама државе на основу Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима који је разматрао Комитет УН за економска, социјална и културна права на својој 60. седници одржаној од 20-24. фебруара 2017. године, говори се и о овом проблему.⁹⁷ Комитет у овом документу констатује да се жртве повреда људских права почињених од стране транснационалних корпорација суочавају са посебним изазовима приликом остваривања накнаде штете, јер услед начина на који се пословне групе организују, оне увек успевају да избегну одговорност сакривајући се иза тзв. корпоративног вела. Друштво мајка може да избегне одговорност за противправна дела друштва-кћери чак и у случајевима када је била у позицији да утиче на понашање тог друштва-кћери. Корпоративна структура привредних субјеката веома компликује поступак остваривања правног средства као што су показали случајеви масовних тужби за накнаду штете од загађења и индустријских несрећа. Поред тешкоћа у доказивању да постоји штета и узрочно-последична веза између радњи тужене корпорације лоциране у једној земљи и штетне радње која је извршена у другој земљи, транснационални судски поступци су често превише скупи и дуготрајни.⁹⁸ У случајевима када се повреда права гарантованих Пактом може директно приписати пословном субјекту, Одбор сматра да се жртвама може дозволити да туже тај субјект било директно на основу Пакта, у оним земљама које сматрају да одредбе Пакта имају непосредно дејство на приватноправне субјекте, било на основу националног законодавства којима се одредбе Пакта спроводе у дело.⁹⁹ Одбор закључује да приватна

⁹⁶ Amnesty International, *14 Principles on the Effective Exercise of Universal Jurisdiction* (1999); the International Law Association's *Final Report on the Exercise of Universal Jurisdiction in Respect of Gross Human Rights Offences* (2000); the *Princeton Principles on Universal Jurisdiction* (2001); Africa Legal Aid's *Cairo-Arusha Principles on Universal Jurisdiction in Respect of Gross Human Rights Offenses: An African Perspective* (2002); the Institute of International Law, *Resolution Universal Criminal Jurisdiction with Regard to the Crime of Genocide, Crimes Against Humanity and War Crimes*, 2005; the *AU-EU Expert Report on the Principle of Universal Jurisdiction* (2009); the *Madrid-Buenos Aires Principles of Universal Jurisdiction* (2015) итд.

⁹⁷ *General Comment on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities*, E/C.12/60/R.1.

⁹⁸ *General Comment on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities*, пасуц 45.

⁹⁹ *General Comment on State Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in the Context of Business Activities*, пасуц 49.

тужба игра важну улогу у остваривању приступа правди за жртве које су претрпеле штету услед повреде права гарантованих Пактом.

Међутим, према једној студији коју је Генерална дирекција Европске комисије сачинила за Европски парламент,¹⁰⁰ дебата о универзалној надлежности још није ни почела, а већ је превазиђена, јер су у земљама у којима је она покренута (наводе се САД, Француска, Белгија, Шпанија и УК) усвојене измене законодавства које иду у супротном правцу од успостављања универзалне надлежности ове врсте. Наводи се такође да судови у Немачкој систематски одбацују све тужбе у којима не постоји јака и објективна веза спора са том државом. Многи сматрају да је универзална грађанскоправна надлежност ограничена на случајеве када је установљена одговорност штетника за неко од међународних кривичних дела за која постоји универзална кривичноправна надлежност, а правна лица не могу бити гоњена за таква кривична дела. Закључак ове студије је да је златно доба идеје о универзалној надлежности већ прошло.¹⁰¹ Она се свела на надлежност у случајевима када одређена лица за које се сумња да су у својој земљи починила тешке злочине против човечности и ратне злочине, покушају да нађу уточиште у некој другој земљи. Само у таквим случајевима надлежност за расправљање тужби за накнаду штете због повреде универзалних вредности учињене у иностранству биће прихваћена.

5. ЗАКЉУЧАК

Основна обележја нових трендова у заштити животне средине су проналажење нових решења и другачијих механизма који омогућавају ширем кругу субјеката да буду носиоци неког овлашћења од значаја за заштиту животне средине. Промене су видљиве на нормативном нивоу, од промене расподеле одговорности за климатске промене до увођења одредаба у оне уговоре у којима се овакве норме традиционално нису могле пронаћи. Такође, проширује се и круг људских права у вези са заштитом животне средине и уводе се другачији поступци и другачија тела који више одговарају структури и природи ових норми. Међутим, иако постоји све више форума пред којима оштећени и заинтересовани могу тражити правду, па и поступака који се покрећу пред међународним и националним судовима, постоје и показатељи који говоре о низу процесних и материјалних препрека које ефективно онемогућавају остваривање судске заштите. Коначно, заједничко истраживање показује да међународно право животне средине више није изолована грана међународног права јер се његове норме и начела полако преносе у све друге области међународног живота.

¹⁰⁰ Directorate General for External Policies, *The Application of Universal Jurisdiction in the Fight Against Impunity*, DROI, 2016.

¹⁰¹ *Ibid.*, 20.

Rodoljub M. Etinski, Ph.D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
R.Etinski@pf.uns.ac.rs

Maja D. Stanivuković, Ph.D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
M.Stanivukovic@pf.uns.ac.rs

Sanja V. Đajić, Ph.D., Full Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
S.Djajic@pf.uns.ac.rs

Petar M. Đundić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
P.Djundic@pf.uns.ac.rs

Bojan N. Tubić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
B.Tubic@pf.uns.ac.rs

Current Trends in International Environmental Protection

Abstract: *This article represents the overview of certain new trends in international environmental protection. The results of the research are organized in several sections: international legal sources (international agreements, international legal principles, soft law), human rights (Aarhus Convention, human rights in relation to climate change, right to water), procedural mechanisms available for the protection of environment (ICJ, CJEU, international procedures available to individuals, international investment arbitration, national courts). The article focuses not only on new developments which illustrate innovative approaches to environmental protection but also detects a number of problems in relation to their effective implementation and enforcement.*

Keywords: *international environmental law, human rights in relation to environment, international environmental procedures, universal jurisdiction of municipal courts for civil suits against TNC for environmental damage.*

Датум пријема рада: 13.07.2017.